

ELEŖTİREL BEŖERİ COĞRAFYA

Toplum, Mekân, Coğrafya

Yayına Hazırlayan

MEHMET ALİ TOPRAK

Bağlam Yayınları 492
İnceleme-Araştırma 326
ISBN 978-605-9911-86-3

Eleştirel Beşeri Coğrafya
Yayına Hazırlayan: Mehmet Ali Toprak

© Bağlam Yayıncılık

Birinci Basım: Mart 2022
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Kapak İllüstrasyonu: Şahin Menteşe
Baskı: Avcı Ofset
Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi No: 6/13
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 44685
Matbaa Sertifika Numarası: 45259

BAĞLAM YAYINCILIK Hobyar Mah. Narlıbahçe Sok. No: 9/3 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz / <i>Mehmet Ali TOPRAK</i>	7
Giriş: Eleştirel Beşeri Coğrafya	11
<i>Mehmet Ali TOPRAK</i>	
Marksist Coğrafya: Her Zamankinden Daha Güncel	28
<i>Bernd BELINA</i>	
Anarşist Coğrafyayı Keşfetmek: Teori ve Uygulamada Özgürleşme.....	44
<i>Simon SPRINGER</i>	
Coğrafyada Postkolonyalizm Temsilleri	61
<i>Pınar YURDADÖN</i>	
İnsan Mekânsallığına İnsanca Bakmak: Hümanist Coğrafya	95
<i>Sezgi DURGUN</i>	
Disiplinler Ötesi Bir Yaklaşım Olarak Feminist Coğrafya.....	118
<i>Selda TUNCER</i>	
Kentsel Dolaplar, Homososyal Mekânlar ve Performans Sahneleri: Kuir Coğrafyalara Eleştirel Bir Bakış	142
<i>Burkay PASİN</i>	
Tek Coğrafyadan Çoğul Coğrafyalara: Postmodern Coğrafya ve Postyapısalcı Coğrafya	165
<i>Ahmet UYSAL, Şenay GÜNGÖR</i>	
Yazarlar Hakkında	192

Tek Coğrafyadan Çoğul Coğrafyalara: Postmodern Coğrafya ve Postyapısalcı Coğrafya

Ahmet UYSAL*

Şenay GÜNGÖR**

İçinde “postmodern” kelimesi geçen bir yazı, daha başlangıçta, bir takım riskli ve sorunlu alanlarla mücadele etmek zorundadır. Örneğin, “postmodernizm nedir” sorusu basit bir sorudur ama cevabı hiç de kolay değildir. Hayatımıza girmiş çoğu kavram gibi “anlamı kendiliğinden açık” (self-explanatory) gözükür ve bu yüzden bildiğimizi zannettiğimiz bir kavramdır. Oysa bu bir yanılgıdır. Postmodernizmin ortak bir tanımının olmaması ve herkesin kendi zaviyesinden bir tanımlama yapması en önemli handikaplardan birisi gibi gözükse de, asıl mesele, bizzat postmodernizmin doğasının çoklu tanım ve yorumlara müsait olmasıdır. Hatta böyle bir durumun teşvik edilmesidir. Kısacası, postmodernizmin tanımına dair her çaba onun belirsizliğini artırır. Postmodernizmi daha radikal yorumlayanlara göre; postmodern düşüncenin bizzat kendisi “tanımlama edimine” karşıdır. Her tanımlama çabası, bu ironi ve paradoks ile yüzleşmek zorundadır.

Yine de ortak bir zemin olmalıdır. Herkesin anlaştığı fikir, kelimenin başındaki “post” ekinden mülhem postmodernizmin “modernite sonrası”na dair olduğudur. Dolayısıyla, modernite ile postmodernite arasında bir ilişki olduğu aşikârdır. İşte, esas tartışma da burada başlar: Bazıları, postmodernite ile beraber, “eski günlerden çok farklı yepyeni bir çağ başlamıştır” derken, diğer kesimde; “hayır, hiç de öyle farklı bir çağ falan söz konusu değildir” diye bu

---

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.

görüŖe karşı çıkmıştır. Bu iki kamp, genel olarak, “destekleyenler ve karşı çıkanlar”, “güzelleme yapanlar ve kötüleyenler”, “büyüsü-ne kapılanlar ve eleştirenler” şeklinde ifade edilebilir.

Hangi kampta olursak olalım, nicelik ve nitelik farkına bakmaksızın, modernite ve modernizm ile postmodernite ve postmodernizm arasında fark olduğu bir vakıdır. İkisi arasındaki sınır net değildir, geçişkenlikler vardır ama yine de, mevzuya ilk adım olarak Hassan’ın çalışması dikkat çekicidir. Ercan’a (2020: 210) göre, onun postmodernizme dair bu kısa makelesini etkin kılan şey “modernizmi ve postmodernizmi kültürel, estetik, ideolojik vb. açılardan sınıflandırmasıdır.” Etraflı bir şekilde modernizm ile postmodernizmi kıyaslayan Hassan’ın (1985) çalışmasından birkaç örnek vermek gerekirse, modernizm amacı, potmodernizm oyunu; modernizm tasarımı, postmodernizm rastlantıyı, modernizm merkezlenmeyi, postmodernizm dağılmayı, modernizm aşkınlığı, postmodernizm içkinliği, modernizm kökü, postmodernizm rizomu (köksap), modernizm anlatı ya da büyük tarihi, postmodernizm anlatı karşıtlığı ya da küçük hikayeyi temsil eder (Hassan, 1985: 123-124, aktaran Harvey, 1989: 59).

Bu kıyaslama, açıkçası, postmodernizmin tanımına dair bir fikir verir. Lakin kavramlar arasında kaybolmamak için, şimdi “büyük anlatı ve küçük hikâye” zıtlığına odaklanılacaktır. “Küçük hikâye(ler)”e özellikle vurgu yapan postmodernizmin ne olduğunu anlamak için ilk olarak kendi hikayemize bakmamız faydalı olacaktır. Çünkü böylesine uçucu ve belirsiz bir kavramın ne olduğunu anlamak için, postmodern teorinin doğası gereği, ilk adım ya da çıkış noktası olarak küçük hikâyeler çok şey anlatır. Hatta çoğu şeyi o anlatır. Bunun iki faydası vardır. Birincisi, bir kavramı örneklendirmek, onu daha anlaşılır kılar. İkincisi ise, kendi dışımızdaki bir kültürden hayatımıza ani ve hızlı bir şekilde girmiş çoğu kavram gibi postmodernizmin de havada asılı kalma ihtimali vardır ve küçük hikâyeler onu konumlandırır. Yine postmodern teorinin doğasına uygun bir şekilde kolaj ve montaj yöntemlerini uygulayarak, akademik bir tarzda yazılmış bir yazıya

kişisel, günlük tadında dipnot¹ ekleyip şöyle denebilir; Türkiye’de eğitim görmüş bir coğrafyacının postmodernizm tanışması üç

---

¹ Birinci Dönem: Postmodernizmin Bilinmezliği ve İlk Tanışmanın Ürkeklığı Milenyumun başında lisans eğitimini bitiren bir coğrafyacı olarak postmodernizm kavramını üniversitede duymamıştım. Belki de duydum ama dikkatimi çekmemişti. Çoğu kişi gibi postmodern kavramı ile ilk tanışmam siyasiydi. Buna bilincinde olunmayan bir politiklik de denilebilir. Televizyonlarda en sık kullanılan kelime “28 Şubat Postmodern Darbesi”ydi. Ülkenin gergin olduğu, kiminin desteklediği kiminin karşı çıktığı bir olay için aydınlar postmodern darbe demişlerdi. Peki darbe neydi, postmodern darbe neydi ve en önemlisi eski darbeler ile şimdiki postmodern darbeler arasında fark neydi? Şüphesiz bu sorulara o zamanlarda cevap veremezdim. Hatta, o zamanlarda bu tip soruları soracak bir zihin dünyam bile mevcut değildi.

İkinci Dönem: Postmodernizmin Havalı (cool) Tarzına Kapılma

Kavramla asil tanışmam “*postmodern roman*” ifadesiyle olmuştu. Edebiyatı seven birisi olarak hemen ne olduğunu öğrenmek istedim. Üstelik sohbet arasında postmodern kelimesini de çok duyar olmuştum. Kavramın havalı, entel, bilgiç; kısacası “cool” bir yanı vardı. Buna buldumcukluk ya da özentilik de denebilir. Çok iyi hatırlıyorum; Taksim’e bir kitapçıya gidip üstünde “postmodern” kelimesi geçen birçok kitap satın almıştım. Büyük bir titizlikle okumaya çalıştığım bu kitaplardan hiçbir şey anlamadığım gibi kitapları da bitirememiştim. O kitaplar uzun süre kitaplığımda açılmadan kaldı. Yine de bu ifadeyi yerli yersiz kullandığımı hatırlıyorum. Özellikle arkadaş sohbetlerinde “postmodern” ifadesini kullanmanın rahatlatıcı bir yanı vardı. Güzel olan ise, açıklanamayan ve geleceğin belirsizliğine dair bir konu açıldığında can simidi gibi postmodernizm kavramı imdada yetişiyordu. Postmodernizm konuşurmuyor susturuyor, açıklamıyor kapatıyordu. Açıkçası geriye dönüp bakınca, bunda kesin bir paradoks var diyebilirim. Bir diğer husus ise, postmodern kavramı eskiye dair eleştirinin dayanılmaz hafifliğini de içinde barındırıyordu. Yeniler yani biz gençlerin dönemi başlıyordu. Eskiler tatsız tutsuzdu. Bu yeni ise avangard, havalı ve çoşkuluydu.

Üçüncü Dönem: Postmodernizme Bir İmkan Olarak Eleştirel Bakış

Daha sonraları kavram üzerinde düşünmeye başladım. Yeniye aşırı vurgu ve hatta yeninin bilinç haline modernite dendiğine göre, bu postmodernizm kavramı da nerden çıkmıştı. Yani benim yaşadığım modern bir hal değil miydi? Modernite kavramı bile zihnime tam oturmamışken postmodernizm de nerden çıkmıştı. Kısacası, ben postmodernizmin ne olduğunu bilmeden postmodernizmi seviyordum. Peki neden? Sonraki yıllarda akademik çalışmalarım da bu postmodernizm ve daha da özelde postyapısalcılık hep ilgi alanım oldu. Derrida, Deleuze, Foucault gibi düşünürleri anlamaya çalıştım. Yani, izleğim de hep yeni olan vardı. İronik bir şekilde, akademik çalışma yapmak isteyen bazı öğrencilerimden duyduğum ilk söz; “Hocam

döneme ayrılır: i) Postmodernizmin bilinmezliği ve ilk tanışmanın ürkekliği. ii-) Postmodernizmin havalı tarzına kapılma iii-) Postmodernizme bir imkan olarak ve eleştirel bakış. Dipnotta ayrıntılı bir şekilde ifade edildiği gibi, bu çalışma üçüncü dönemin ürünüdür. Yani, bir coğrafyacı olarak postmodern coğrafyanın izini sürme çabasıdır. Cresswell (2012) 1980’lerde İngilizce konuşulan ülkelerdeki coğrafya platformlarında benzer havanın olduğunu söyler. O yıllarda, her yanı postmodernizm tartışmalarının sardığını ve o tartışmalara dâhil olmanın oldukça havalı bir şey olduğunu ifade eder. Benzer olgu bizim ülkemiz için de geçerlidir. Türk coğrafyası özelinde, bu olgu 2000 sonrasında yaşanmıştır.

Yukarıdaki bireysel tecrübeden hareketle şu soru sorulabilir; “Yeni olana karşı aşırı arzunun sebebi nedir?” Açıkçası, hikâye elbette postmodernite ile sınırlı değildir. Yeniye vurgu bizzat modernite ile başlamıştır. Modernite için bir yanıyla bitimsiz bir döngü içinde eskinin yıkılması ve yeninin kurulmasıdır da denilebilir. Bu yanıyla, kimine göre postmodernizm, modernitenin devamıdır. Elbette, modernite ve postmodernite arasında fark vardır ama böyle düşünenler için postmodernite sadece modern olanın yeniden yorumudur. Şu halde, modernitenin ne olduğu ve Türk coğrafyası ile postmodernizm arasındaki ilişki önemlidir.

Çoğul Coğrafyalara Geçiş: Postmodern Coğrafya(lar)

“Katu olan her şeyin buharlaştığı bir dünyada” moderniteyi ve postmodernizmi tanımlamak zordur. Ancak bizzat bu tanımlama yani katı olan her şeyin buharlaşması modernitenin tanımı olarak ifade edilebilir. Bauman’ın dediği gibi, postmodernizm modernitenin akışkan halidir, dolayısıyla postmodernite “akışkan moder-

---

ben, yeni ve farklı bir şey yapmak istiyorum” sözü oluyordu. Demek ki yeniye karşı aşırı arzunun tarihsel ve sosyolojik bir boyutu da vardı. Bu süreçte yaşadığım hikâyenin aslında hiç de yeni olmadığını gördüm. Hâlâ, yeni nedir, eski nedir sorusu üzere düşünen bir araştırmacı olarak, aslında hikâyenin biraz da Türkiye’nin hikâyesi ile örtüştüğünü görebiliyorum.

nite” diye de adlandırılabilir. Fakat ister katı isterse sıvı olsun, netice itibariyle, her şeyin buharlaşması bir olgudur ve bu yanılla postmodernizm içinde modernitenin ruhunu taşır. Elbette, işin ekonomi-politik boyutu da vardır ve bazılarına göre, fordist üretim tarzından post-fordist üretim tarzına ya da üretim kapitalizminden tüketim kapitalizmine geçişin bir diğer adı postmodernizmdir. Dolayısıyla ezen ve ezilen arasında hiçbir değişiklik yoktur. Şüphesiz postmodernizme dair her alanda kendine özgü tartışmalar vardır ama bu çalışmanın amacı, mekan kavramı üzerinden postmodernizmin izini sürmektir.

On dokuzuncu yüzyılın en büyük takıntısının “tarih” olduğunu söyleyen Foucault, modernitenin mekân lehine zamanı tercih ettiğini, daha doğru bir ifadeyle, moderniteyle birlikte zamanın mekan üzerinde tahakküm kurduğunu söyler. Buna göre, “zaman, zenginlik, bereket, yaşam ve diyalektik olarak ele alınırken, mekân ise tam tersine ölü, durağan, haraketsiz ve diyalektik olmayan olarak ele alınmıştır” (Foucault, 1986, aktaran Soja, 1989:10). Modern düşünceye göre, tarih yapanlar için coğrafya sadece bir fondur. “Önemli olan tarihi kurmak, tarihin ileriye akışını sağlayacak koşulları yaratmaktır. Mekânın kendisi, tarihin önünde sadece fethedilmesi, ortadan kaldırılması gereken bir engeldir” (Işık, 1994). Modernite mekânı yok saymıştır ya da daha iyimser bir ifadeyle modernlik kendine tabi olan bir mekân kavramını benimseyip dünya üzerinde farklı coğrafyalar olduğu gerçeğini görmezden gelmiş ve hatta yer kürenin bütün hikâyelerini tek bir hikâyeye indirgemıştır. Modern olan mekânsalı yok sayandır da denilebilir. “Yaratıcı yıkıcılık” denen şey biraz buraya denk düşer. Yani zaman yıkar ve yeniden kurar. Işık (1994), Harvey (2010) ve Giddens’i (1994) esas alarak “modernitenin zaman-mekan kavrayışlarına” üç şekilde etkisi olduğunu ifade eder: “(i) zaman ve mekan yerel bağlarından koparılmış ve homojenleştirilmiştir; (ii) Hem zamanın hem de mekanın içi boşaltılmış, bu zamanın bölümlenebilmesine, mekanın da nesnelere istenildiği şekilde yerleştirilebildiği pasif bir yüzey olarak görülmesine olanak tanıyan bir zaman-mekan kavrayışına ulaştırmış-

tır; (iii) zaman ve mekan birbirinden koparılmıştır.” Ayrıca, Kaya’nın (2014) ve Bilgili’nin (2019) çalışmaları coğrafyada mekân felsefi boyutunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Açıkçası, zaman ve mekânın birbirinden koparılması, zaman ve mekân zemininin (mekansallık ve tarihsellik) yok edilmesi ve tarihin her daim öncü olması, postmodern coğrafyanın en önemli eleştirisidir. Postmodern teori ve postmodern coğrafyalar, modernitenin eksik bıraktığı mekan kavramına vurgu yapmaktadır. Çok genel bir değerlendirme yapılırsa, postmodern dönem ile birlikte “mekana dönüş” söz konusudur. Bu olgu, zaman paradigmasının yerine mekan paradigmasına geçişi ifade etse de Soja (1989) mekanın zamanı yok saymaması gerektiğini ayrıca vurgular. Jameson (1991: 154) yeni paradigmayı “*zamansal olanın mekansallığı*” şeklinde ifade eder ve mekana dönüş, modernizmden postmodernizme geçişi ayırmak için önemlidir. Foucault’nun mekan tarihine çağrısı ve Berman’ın modernitenin hızı ve eş zamanlılığına dair betimlemesi oldukça önemlidir. Bütün bunlar sosyal teori-de mekanın öneminin göstergesidir. Kısacası, yirmi birinci yüzyılın mekan merkezli bir çağ olacağına dair tartışmalar bizi postmodern coğrafyalara götürür. Ayrıca, bu süreçte, tek ve evrensel coğrafya anlayışını eleştiren postmodernizm ile doğal olarak, modernitenin anlamı da değişmiştir. Postmodern coğrafya ile tek ve evrensel mekan ve modernite anlayışından çoklu mekan ve modernite anlayışına geçiş söz konusudur. Bekaroğlu’nun (2016) ifadesiyle, postmodern coğrafya ile “tek kültürcü modern dönem pratiğinden iki kültürcü çağdaş pratiklere” bir geçiş vardır. Postmodern coğrafya, modernitenin “mekanın zaman üzerindeki tahakkümüne” eleştiri olduğu kadar aynı zamanda moderniteden mülhem tek ve evrensel mekan anlayışına da bir eleştiridir.

Modern Coğrafya belli bir yaklaşımı ifade etmekten ziyade çok daha kapsamlı durumu ifade eder. Bu bağlamda, bizzat günümüz coğrafyası modern bir bilimdir. Öncülleri daha eski zamanlara götürülse de modern coğrafyanın kurucu babaları Alexander Von Humboldt ve Carl Ritter ile başlayan bir gelenek Kant düşüncesiyle kök

salmış, zamanla farklı teori ve yaklaşımlarla dallanıp budaklanmıştır. Dolayısıyla, günümüze kadar ulaşan bilim yapma geleneği, genel olarak, modern coğrafya bağlamında değerlendirilebilir. Tam da bu noktada şu soru sorulmalıdır; postmodern coğrafya modern coğrafyaya karşı mı çıkmaktadır? Yukarıda kısaca ifade edildiği gibi sorun daha köklüdür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşın yıkımı ile beraber Aydınlanma düşüncesi ve moderniteye karşı şiddetli eleştiriler yapılmıştır ve özellikle, Frankfurt Okulu ile başlayan tartışmalar karamsar bir tablo oluşturmuştur. Şüphesiz bu eleştirilerden Batı tarzı modern bilim yapma geleneği de etkilenmiştir. Hatta modern bilimin yegane evrensel bilim yapma tarzı olduğuna dair olgu şiddetli bir şekilde sorgulanmıştır. Modern bilimin evrenselliği, aşkınlığı ve insanlığın kurtuluşuna hizmet ettiğine dair genel kabul sarsılmıştır ve bilginin tarafsız olmadığına, bilimin belli güç merkezleri tarafından kullanılabileceğine dair eleştiriler daha da artmıştır. Bu eleştiriler sonucunda modern bilimin haricinde de farklı epistemolojiler olabileceğinin altı çizilmiştir. Kısacası, modern bilim ya da modern coğrafyaya dair tartışmaların kökeni aslında modernitenin evrenselliği ve çoklu modernitelerin olabilirliği tartışmasına kadar gitmektedir.

Bütün bunlardan hareketle, günümüzde artık tek bir moderniteden ziyade çoklu modernitelerin varlığı kabul edilmiştir. Bu açıdan bakılınca “modernite coğrafyası”ndan ziyade “modernitelerin coğrafyaları” ifadesi söz konusudur. Hem modernite projesinin sahibi olan Batı hem de onu takip etmeye çalışan Batı-dışı modernitelerin ilk ve ön kabulü tek bir modernlik anlayışına göre; herkes aynı yolu takip edip modernleşmek zorundadır. Postmodernizm ile beraber bu görüş de sarsılmıştır. Bizi, moderniteye dair kuramların incelikleri, açıklımları ve çıkmazlarına dair yeniden düşünmeye davet eden Göle (2002) “Çoğul modernlikler”, “Alternatif modernlik”, “Yerel modernlik” gibi farklı modernite kavramsallaştırmalarına karşı “Batı-dışı modernlik” kavramını önermektedir. Batı-dışı modernlik kavramsallaştırması, diğerlerine göre dünyanın farklı coğrafyalarının modernleşme süreçlerini kavramak için daha uygundur. Çoğul modernlikler vardır ama bu

çoğulluk havada asılı duran ve atomize olmuş bir çoğulluk değildir. Batı-dışı modernlikler denildiği zaman, kaçınılmaz olarak dünyanın farklı coğrafyalarına daha yakından bakmak gerekir. Kısacası, çoklu modernitelerin kabulü kolay olmamıştır. Postmodern söylem ve Aydınlanma eleştirisi, çoğul bir moderniteyi kabul etmemizde epey katkı sağlamıştır. Aslında, postmodern teori, Aydınlanma ve modernite gibi büyük anlatıları eleştirirken, postmodern coğrafya da tek bir coğrafya yapma tarzını eleştirmektedir. Dünyanın farklı yerlerinde farklı mekansal tasavvurlar ve farklı mekan imgelerinin var olduğunu vurgular. Yine yaygın bir tartışma da, postmodernizm modernitenin ölüm fermanı mıdır, yoksa bir başka formatta modernliğin devamı mıdır? Bu soruya cevap verirken mutlaka eleştirel teori hesaba katılmalıdır. Çünkü moderniteden postmodernizme geçiş ekonomi-politikten bağımsız değildir. Modernite ile postmodernizm arasında önemli farklar olmasına rağmen postmodernizm modernliğin devamıdır. Eğer modernite ile postmodernite arasında tarihsel bir kopuş varsayılırsa modernitenin düştüğü hataya düşülür. Yani “artık yepyeni bir tarih başladı” ifadesi, bir nevi hafızayı sıfırlama çabasıdır ki, ister modernite projesini destekleyelim isterse bu projeye karşı çıkalım, böylesi bir sıfır noktası dünyayı anlama çabamızı yaralar. Bütün bir insanlık adına “tarih yazma” iddiasında bulunan modernitenin, “tek bir dünya coğrafyası” dayatarak “dünyanın farklı coğrafyaları” olduğunu yok sayması bir hataydı. Peki, “çoklu coğrafyalar” vadeden postmodern coğrafyanın vadettikleri nedir? Modernite mekan kavramını ihmal ederken şimdi de postmodernizm zaman kavramını mı ihmal edecek? Bu sorular mutlaka sorgulanmalıdır. Sürecin tarihselliğini ihmal etmek postmodernizmin havada asılı kalmasına sebep olabilir. Şüphesiz, postmodernizmin iddiaları, genelde, kulağa hoş gelmektedir. Çünkü postmodernizm ile beraber, modernitenin yok saydığı coğrafyalara, sahnede görünme imkânı sunulmuştur. Postmodernizm, sahnenin ne zaman kurulduğu ve sahne sahibinin kim olduğu gibi tarihselliğe ve iktidar ilişkilerine dair soruları gözden kaçırabilir. Eğer

ekonomi politik perspektifle bakılırsa, sahnedeki farklılıkların ve çoklu kimliklerin tüketim nesnesi olabileceği de bir olgudur. Bu bağlamda, “yerellik ve küresellik” tartışmaları güzel bir örnektir. Kimine göre, postmodernizmin yerelliğe dair övgüsü küresel iktidarı gizler. Kimine göre ise, yerelin sahne alması her halükarda önemlidir. Genel tarihsel süreci kısaca değerlendirdikten sonra, şimdi postmodernizm daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Postmodernizm denilince ilk akla gelen alanlar genelde mimari ve edebiyat olsa da fotoğraf, sosyoloji, eğitim, tarih, sinema, teknoloji ve resim gibi alanlarda da postmodern düşünceye dair ciddi bir literatür birikmiştir. Bu çeşitliliği göstermek için genelde referans verilen araştırma Sarup’un (1989) çalışmasıdır. Su götürmez şekilde, coğrafyacıları daha çok felsefeciler etkilemiştir. Postmodernizm ilişkili görülen F. Lyotard, M. Heidegger, J. Baudrillard, J. Derrida, G. Deleuze, F. Guattari, M. Foucault ve Barthes (Sarup, 1995: 155, aktaran Özsevgeç, 2017:138) gibi düşünüler içinde coğrafyacılar en çok etkileyen Derrida, Deleuze, Guattari ve Foucault’tur. Bu bağlamda, coğrafya disiplini içinde, özellikle postyapısalcı coğrafyaların izi sürülmek isteniyorsa, adı geçen düşünülere uğramak zorunludur.

Türk Coğrafyasında Postmodern Durum

Türk coğrafyasında 2000 sonrası yaşanan “eski-yeni tartışması”, postmodernizm bağlamında düşünülebilir. Sorulması gereken soru, Türk coğrafyasındaki yenilik arayışları acaba postmodern bir durum mudur ya da postmodern teorinin izlerini Türk coğrafyasında görmek mümkün müdür? Böylesi yeni bir bakış, tıpkı modernite tartışmalarında olduğu gibi “çağı yakalamak”, “dünyadan geri kalmamak” gibi söylemlerin gölgesinde değerlendirilebilir. Zira en önemli kaygılardan birisi de, gelişmiş ülkelerin coğrafya yapma tarzlarından haberdar olmak ve ülke olarak geri kalmamaktır. Bu kaygının tarihselliği ilginç bir konu olsa da bu çalışmanın ilgi alanının dışındadır. Bize göre, böyle bir kaygı Türk modernleşme geleneğinin tüm alanlarda devam eden yansımala-

rından biridir ve bu kaygının haricinde, 2000 sonrasında Türk coğrafyasında belli bir postmodern durum ve tavır söz konusudur. İlk olarak söylenmesi gereken kronolojiye dairdir. Avrupa ve Amerika’da 1980 ve 1990’larda yaşanan postmodernizm tartışmalarının Türkiye’deki coğrafya yapma tarzlarına etkisi 2000’li yıllarda olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’de 2000 sonrası yeni coğrafya anlayışı diye bir durum gelişmiştir ve zamanla bu konuda hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. Bu çerçevedeki çalışmaların temel amacı var olan durumu tespit etmek ve olguyu eleştirel bir bakış ile değerlendirip gelecek adına projeksiyonlar sunmaktır. Bu yeni bakış açısı, Özgüç ve Tümer’ın (2014: 330) “Coğrafyanın akademik dünyasında çoğulculuk kaçınılmazdır” ifadesi ve Tekeli’nin (2012) “Türkiye’de coğrafyacıların çok paradigmatlı bir coğrafya dünyasında yaşamayı öğrenmesi gerekiyor” çağrısı (Uysal ve Güngör) 2016) ile örtüşmektedir.

2000 sonrası postmodern durum içinde değerlendirilebilecek yaklaşımların dökümünü ve analizini yapması bakımından Özgür’ün (2018) çalışması dikkate değerdir. Üstelik Özgür (2018) “değişimin içindeki aktörlere” kulak vererek, bizzat kendisi postmodern bir tavrı benimsemiştir. Postmodern dönemin en temel özelliği “özne ile nesne” arasındaki sınırın kalkması olduğuna göre, Özgür (2018) değişim olgusu ve değişim aktörlerini birbirinden ayrı düşünmemiştir. Özgür’ün (2018) çalışmasını özgün kılan bir diğer özellik ise, kendisini hikâyenin dışında tutmamasıdır. Coğrafyada yenilik adına yapılan konuşmalardaki genel eğilim, “dışarda değişmesi gereken bir olgunun” varlığına işaret ederken Özgür (2018) nesnesine yabancılaşmamıştır. Aksine araştırma nesnesi ile iç içedir. Bu çalışmadan hareketle Türk coğrafyasındaki postmodern durumun izi sürülürse, Türk Coğrafyasında 2000 sonrasında yeni bir bakış açısının geliştiği artık kabul edilmiş bir olgudur. Özgür (2018:143) bu durumu, yeni dönemin bakış açısını ve bu çerçevede değerlendirilen isimleri şu şekilde ifade eder:

“Özellikle 2000’li yılların başından beri, disiplin içinden ve dışından Türkiye’de coğrafya biliminin kendisini anlamasına, geçmi-

şin sorgulanmasına ve yeniden anlamlandırılmasına yönelik girişimlerin sayısında önemli bir artış olduğu da gözlenmektedir (Arı, 2017; Arı ve Köse, 2005; Bekaroğlu, 2014, 2016; Bekaroğlu ve Sarış, 2017; Bekaroğlu ve Özdemir, 2014; Bekaroğlu ve Yavan, 2013, 2018; Durgun, 2011; Gümüşçü, 2012; Karabulut, 2012; Kaya, 2005, 2010a, 2010b; Özgür, 2014; Özgür ve Yavan, 2013; Pérouse, 2012; Tekeli, 2012; Tuysuz ve Yavan, 2012; Yavan, 2005a, 2005b, 2012). Çoğunlukla eleştirel bir perspektif benimseyen bu son çalışmalar, sıklıkla Türk coğrafyasının Batı'daki coğrafya pratiğiyle uyumsuzluğunu, bunun nedenlerini ve çağdaş coğrafya anlayışıyla bütünleşmek için yapılması gerekenleri odağına almıştır. Aynı zamanda kendileri de yenilik arayışının birer ürünü olarak kabul edilebilecek bu çalışmalarda, 2000 sonrası yıllar için Türk coğrafyasında bir canlanma ve yenileşme evresinin yaşandığı (Özgür ve Yavan, 2013: 18), Türkiye'de bilimin ve toplumun değiştiği, coğrafya biliminin de değişmesi gerektiği (Kaya, 2010b: 237) ve coğrafyanın kurumsallaşmak, yenilikleri desteklemek, bilgi ve yöntem transferine dayalı bir reformu kendi içerisinde başlatmak zorunda olduğuna (Bekaroğlu ve Yavan, 2013: 66) ilişkin görüşleri sürülmüştür.” (Özgür, 2018)

Bize göre, postmodern durum içinde değerlendirebileceğimiz çalışmalar üç gruba ayrılabilir. Birincisi, aktarma tarzı yazılar. İkincisi, eleştirel bakış ile durum tespiti yapan ve geleceğe projeksiyon tutan çalışmalar ve son olarak yeni tarzı uygulamaya dönük çalışmalar. Bu noktada Bekaroğlu ve Yavan'ın (2018) “Türk coğrafyasında dört geleneği” ele alan çalışması, hangi yıllarda hangi paradigmanın ve yaklaşımın hâkim olduğunu gösterdiği, Türk coğrafyası tarihine bir çerçeve çizdiği ve bu bağlamda değişim sürecinin tarihsel boyutuna zemin oluşturduğu için önemlidir. Buna göre, 1943-2016 yılları Türk coğrafyasındaki hâkim olan yaklaşımları Pattison'un coğrafyada dört gelenek çerçevesinde ele alan bu çalışma (Bekaroğlu ve Yavan (2018:79) “en baskın pratiğin bölgesel geleneğe ait olduğunu; bunu yerbilimi geleneği ile mekansal geleneğin izlediğini ortaya koymaktadır. Türk coğrafyacılığında tarihsel

olarak en zayıf pratik ise insan-çevre geleneğine aittir. Dört geleneğin Türk coğrafyacılığındaki örüntüsü, 1943-1989 yılları arasında yerbilimi geleneğinin; 1990-2016 yılları arasında ise bölgesel geleneğin baskınlığıyla karakterize olmaktadır.” İşin ilginç tarafı 2000 öncesindeki dönem Türk coğrafyasının kendi içine kapanıp, kendini yeniden ürettiği bir dönem olarak ifade edilmektedir (Bekaroğlu ve Yavan, 2013). Peki, ne oldu da bu sessiz ve içine kapanık dönemin hemen akabinde, 2000 sonrası tartışmaları başladı? Özgür ve Yavan, (2013), Yavan (2012), Kaya, (2010b), Bekaroğlu ve Yavan’a (2013) göre bu değişim tartışmalarının sebepleri şöyledir:

“Türk coğrafyasında bilimsel pratik değişikliği, bir rastlantının sonucu olmayıp pek çok faktörün aynı dönemde bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Özgür ve Yavan, 2013). Ancak yeni pratiğin şekillenmesinde küreselleşme ve Avrupa Birliği süreçleri (Yavan, 2012), coğrafi bakışın öneminin diğer sosyal bilimlerden tarafından fark edilmesi (Kaya, 2010b) ve esas itibarıyla 1990’ların ortalarından itibaren ABD ve İngiltere’ye lisansüstü eğitim almak üzere gönderilen genç coğrafyacıların, 2000’li yılların başında Türkiye’ye dönmesi ve buna ek olarak çeşitli ülkelere ziyaretçi araştırmacı olarak giden coğrafyacıların ve değişim öğrencilerinin sayısının artması (Bekaroğlu ve Yavan, 2013; Özgür ve Yavan, 2013) en önemli etkiyi yaratmıştır” (Özgür, 2018:144).

Bekaroğlu ve Yavan’a göre (2018) Türk coğrafyasında 1990’lardan sonra hakim olan bölgesel gelenek 2000’lerde de devam etmiştir. Ancak yukarıda anılan sebeplerden dolayı 2000’li yıllar eski-yeni tartışmasına da şahit olmuştur. Özgür (2018) birçok açıdan eski ve yeni arasında farkları irdelemiştir. Buna göre, yaşanan süreci tanımlamada eski bakış açısı “sorgulama, eleştiri, kopuş ve kaçış”; yeni bakış açısı da “tanışma, keşif, arayış, giriş ve uyumu” temsil etmektedir. Bilimsel yaklaşımda, eski paradigmlar “bölgesel yaklaşım, çevresel determinizm, betimsel bölgesel coğrafya, Etüt/Tasvir Coğrafyası” iken yeni paradigmlar “pozitivizm, hümanizm, post-yapısalcılık, post-modernizm, feminizm”dir. Eski paradigmların baskın yeni paradigmların ise azınlıkta olduğu bir

diğer olgudur. Teori düzeyindeki tartışmalarda, eski bakış açısının sorunlu alanları “derinlik sorunu, teorik alana yansımaya değişim, teorik zayıflık, teorik çerçevesizlik, teorik gerilik, yetersiz kavram-sallaştırma” iken yeni bakış açısının sorunlu alanları “sosyal teori-den sınırlı beslenmesi, sosyal bilim teorilerinden yararlanma”dır. Hem eski hem de yeni yaklaşımda, genel olarak, teorik yüzeysizli-ğın olması, sorunun daha yapısal olduğunun göstergesidir. Bütün bunların sonucunda, yaşanan değişimin genel özellikleri “gecikmiş-lik, aktör bağımlılık, yüzeysellik, sınırlılık, sıradanlık, yetersiz-lik/noksanlık” şeklinde özetlenebilir.

Şüphesiz Türk coğrafyasında eski bakış açıcısı ve yeni bakış açısı şeklindeki bir ayrım, yaşanan değişimi kavramada faydalıdır. Zira eski ve yeni yaklaşımlar farklı şeyleri temsil eder ve bu tem-sillerin açığa çıkması önemlidir. Ancak eski ve yeninin birbiriyle iç içe geçmiş ve değişim denen şeyi beraber yaşadığı da bir olgu-dur. Dolayısıyla bu noktada, temsili önemseyen ama onun da ötesine geçip farklılıkları görmeye çalışan postyapısalcı coğraf-yaların da söyleyecekleri vardır.

Topoğrafyadan Topolojiye: Postyapısalcı Coğrafyalar

Geçmişinde “ideografik” ve “nomotetik” yaklaşımların gerili-mini her zaman yaşamış bir disiplin olarak Coğrafya, yaşadığımız dünyayı anlamak için hem bir yeri diğer yerlere göre farklı ve ken-dine özgü kılan özelliği keşfetmeye hem de bütün yerler için geçerli normatif kaideler inşa etmeye çalışmıştır. Bu gerilim sistematik coğrafya ve bölgesel coğrafya adı altında kurumsallaşmıştır. Bir diğer gerilim ise coğrafya disiplinin temellerindeki düalistik özelli-ğidir. Modern Coğrafya “doğa” ve “insan” arasında köprü bir bilim olma iddiasındadır ve böylesi bir ikili yapı disiplinin “fiziki coğraf-ya” ve “beşeri coğrafya” adı altında ikiye ayrılmasına sebep olmuş-tur. O kadar ki fiziki coğrafya ve beşeri coğrafya alanında çalışan bilim insanlarının ilgi alanları ve gündemleri birbirinden uzaklaş-mıştır. Her ne kadar böyle geniş bir ayrım oluşmuşsa da, coğrafya

doğa ve kültür arasındaki uçurumu kapamaya çalışan nadir bilimlerden biridir. Özellikle bölgesel coğrafya çalışmalarında, bölge; doğa ve kültürün etkileşim içinde olduğu bir yer olarak düşünülmüştür. Dünya üzerinde bir yeri özgün kılan nedir sorusuna cevap ararken aynı zamanda bütün yerler için geçerli kurallar koyma kaygısı ve modernitenin tarih lehine coğrafyayı yok sayan özelliği coğrafya disiplininin sesinin cılız çıkmasına sebep olmuşken, Sosyal Bilimlerde mekansal dönüş ve bunun coğrafyaya yansımaları olarak postmodern coğrafya ile birlikte coğrafyanın en temel kavramı olan “mekan”ın sosyal teoride önemi artmıştır. Genel olarak post-pozitivist dönem ile beraber fenomenoloji, varoluşçuluk, feminist teori, marksist teorinin etkisiyle beraber Beşeri Coğrafyada mekâna bakışın sert nesnelciliği ve nedensellik anlayışı kırılmış olsa da Coğrafya başka bir çıkmaza girmiştir. Eskinin doğa ve insan ayrımı yerini bu sefer insan ve toplum ayrımına bırakmıştır. Elbette eleştiriler bununla sınırlı değildir. Sosyolojideki ayrıma benzer bir şekilde, bir kanat failin (öznenin) mekâna karşı bakışına, diğer kanat ise yapının mekânı oluşturmasına yoğunlaşmıştır. Garip bir paradokstur; mekânı boş bir kap ya da arka fon olarak gören kartezyen mantığı eleştiren bu yaklaşımlar ya özcülüğün izolasyonuna ya da yapının mekânı belirlediğini düşünerek yine mekânı boş bir kap ya da arka fon olarak gördükleri için eleştirmişlerdir. Aslında bu eleştiri, bir açıdan, postyapısalcı coğrafyanın çıkış noktasıdır. Buna göre, mekân akışkandır. Olmuş bitmiş bir şey değil, her daim oluyor olandır. Mekân açıktır. Postyapısalcı coğrafyayı anlamak için “topoğrafi” ve topoloji” kavramlarını karşılaştırmak oldukça yaygındır. Coğrafya için topoğrafik haritaların önemi tartışılmaz. Topoğrafik haritalarda her yerin bir lokasyonu ve her lokasyonun da “başı sonu belli olan bir özü vardır. Dolayısıyla bu tür haritalarda ölçek çok önemlidir. Örneğin, İstanbul’un yerleşim haritası. Postyapısalcı coğrafyayı temsil eden topolojik haritalarda ise, bir yerin lokasyonu kendi başına önemli değildir ya da bir yerin orada olmasının tek başına bir kıymeti yoktur. O halde bir yeri önemli kılan nedir? Bir yer, diğer lokasyonlarla ilişkili olduğu için bir yer-

dir. Yani, onu anlamlı kılan diğer yerlerle birlikteliğidir. Bütün bir dünyayı ağ kabul edersek, bu ağ içinden bir lokasyonu çıkardığımız zaman diğer yerlerde de değişiklik olur. Modernleşme ile artan insan ve eşya hareketliliği günümüzde daha da çok artmıştır. Şüphesiz bu etkileşimi kimse reddedemez. Ancak postyapısalcı coğrafyaları radikal yapan yön, onun etkileşim kavramını reddetmesidir. Ağın içindeki unsurlar (aktörler) etkileşim içindedir dendiği zaman, her aktörün ayrı bir özü olduğu kabul edilir. Oysa ilişkisel düşünceye göre, aktörün belli bir özü yoktur, o ancak bir ağ içinde anlamlıdır. Dolayısıyla farklı unsurların etkileşiminden ziyade, unsurların bütünlüğü (ilişkisel-selliği) söz konusudur. Bu ilişkiselliği kavramak istiyorsak topoloji haritaları daha kullanışlıdır. Bu tür haritalarda bir yerin lokasyonundan ziyade ilişki ve ağ daha önemlidir. Örneğin, İstanbul'un metro haritası. O yüzden bu tür haritalarda ölçek önemli değildir. Postyapısalcı coğrafyalar, birazda ölçeksiz bir dünyayı anlamaya çalışır. Böylesi bir metafor oldukça kategorik olsa da, çıkış noktası olarak faydalıdır. Yani topoğrafik harita klasik coğrafyayı temsil ederken topoloji haritaları postyapısalcı coğrafyanın haritasını temsil eder. Peki, o halde Postyapısalcı Coğrafya nedir? Bu noktada ifade etmek gerekir ki, bu sorunun cevabı aranırken, Postyapısalcı Coğrafya'ya dair yol açısı ve mevzuyu kapsamlı bir şekilde anlatan iki çalışmadan daha çok istifade edilmiştir. Bunlar, Marcus A. Doel'in (1999) *Poststructuralist Geographies: the Diabolical Art of Spatial Science (Postyapısalcı Coğrafyalar: Mekânsal Bilimin Şeytani Sanatı)* ve Jonathan Murdoch'un *Post-Structuralist Geography : A Guide to Relational Space (Post-Yapısalcı Coğrafya: İlişkisel Mekana Bir Rehber)* adlı eserleridir.

Birinci bölümde anlatıldığı üzere, İngilizce konuşulan ülkelerde 1980 ve 1990'lar Coğrafya'da postmodernizm tartışmalarına şahit olmuştur ve bu tartışmalar teorik çeşitliliği artırmıştır. Postmodernizm büyük anlatıları, özcü ve temelci fikirleri eleştirdiği için zaten bizzat kendisi parçalı bir yapı oluşturmuştur. Bu dönem büyük teorik değişimlerin de sonunu ilan ettiği için postyapısalcı düşünceyi geçmişten günümüze blok halinde bir değişim olarak

düşünmemek gerekir. Cresswell'e (2012: 196) göre, bu dönemde Beşeri Coğrafya'da "her kişi ya da grup kendi teorik izleğiyle toprağı sürer." O yüzden, postyapısalcı coğrafya denilince her yerde geçerli bir bakış açısına sahip, bütünlüklü ve her şeyi kapsayan bir teori akla gelmemelidir. Zaten teorisinin kendisi "büyük teoriye" karşıdır. Postyapısalcı coğrafya, teori ve yaklaşımlar demetidir. Bundan dolayı, genelde, adının sonuna çoğul eki ekleme eğilimi vardır: Postyapısalcı Coğrafya(lar). Açıkçası bu Kültürel Coğrafya(lar), Çocuk Coğrafyas(lar)ı gibi disiplinin alt dallarına da yansımıştır. 1980 sonrası İngilizce konuşulan ülkelerin beşeri coğrafyasında post-kolonyalizm, post-humanizm, post-fenomenoloji vb. örneklerde görüldüğü gibi kelimelerin başına gelen "post" ifadesi artmıştır. Bunların hepsi ayrı alanlar gibi gözükebilir. İlginç bir şekilde, başlangıçta yapısalcılığı sorunsallaştıran postyapısalcılık daha sonra bir tarz olmuş ve diğer alanları da kapsamıştır. Postyapısalcılık, yapısalcılığa karşı çıktığına göre, kısaca yapısalcılığın serencamına bakmak faydalı olacaktır.

Yapısalcılık denilince ilk akla gelen isim elbette ki Ferdinand de Saussure'dur. Onun dil felsefesine yaklaşımı sosyoloji, etnografya, antropoloji, coğrafya gibi birçok alanı etkilemiştir. Saussure'un dil felsefesinde yaptıklarını burada anlatmak bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte kısaca bakış açısını özetlemek gerekirse; Saussure dili tarihsel bir nesne ve araştırma alanı olarak gören geleneğin bakış açısını yıkıp, dili tarihten bağımsız bir varlık olarak gören anlayışı inşa etmiştir. Bu yeni yaklaşım yapısalcı dilbilim olarak adlandırılır. Saussure terminolojisinde "gösteren, gösterilen ve gösterge"nin özel bir yeri vardır. Buna göre varolan kavramlar "gösterilen", o kavramların ses ya da harf olarak somutlaşması "gösteren" ve ikisinin birlikteliğine "gösterge" denir. Örneğin, "at" denildiği zaman herkesin aklına dört ayaklı bir hayvan gelir. Yani at diğer hayvanlardan ayrıdır. Dolayısıyla bir at kavramı vardır. At kavramı "gösterilen"dir. Ancak bu at kavramı sese döküldüğünde ya da harflerle ifade edildiğinde "gösteren" olur. Bu Türkçe'de "at" iken İngilizce'de "horse" ya da başka

dillerde başka şekilde ifade edilebilir. Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkide göstergeyi ortaya çıkarır. Bir diğer önemli nokta ise, göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Saussure'un açtığı yoldan gidip onu geliştiren ve farklı boyutlara taşıyan dilbilimciler olmuştur ama daha da önemlisi yapısalcı dilbilim anlayışının sosyal bilimlerin diğer alanlarına taşınmasıdır.

Saussure'nin yaklaşımını antropoloji'ye uygulayan antropolog Claude Levi-Strauss'un yapısalcı düşüncede yeri ayrıdır. Hatta Yapısalcılığın babası olarak görülür. Zira ondan sonra yapısalcı düşünce diğer alanlara da yayılmıştır. Şu nokta çok önemlidir; Saussure'un görüşleri sosyal bilimlere ciddi anlamda etkilemiştir ve buradan göstergebilim kavramının doğmasına sebep olmuştur. Peki yapısalcı düşünce nedir? Smith'e (2001: 97) göre, yapısalcı analizin temel özellikleri şunlardır:

i-) *Derinlik yüzeyi açıklar.* Yapısalcılara göre, sosyal yaşam belirsiz değildir ve gizli bir mekanizması vardır. Yüzeyde olan olayları derindeki mekanizma belirler.

ii-) *Derinlik yapılaşmıştır.* Gizli mekanizma, düzenli ve organize. Olayları, eylemleri, inançları, kültürleri bu organize olmuş gizli mekanizma belirler.

iii-) *Analizler objektiftir.* Yapısalcılar, kendilerini bilimsel objektiflikten uzak tutsalar da aktörü (özneyi) yok saydıkları için yaptıkları analizler subjektif değil objektiftir.

iv-) *Kültür dil gibidir.* Kültür sisteme ilişkindir ve bütün bir sosyal form bu sisteme dayanarak analiz edilmelidir. Sistem merkezli görüşe göre, toplum denen sistem kapalıdır ve diğer toplum ve kültürlerden ayrıdır.

v-) *Yapısalcılık Hümanizmin ötesindedir.* Özne edilgendir ve yapının ürünüdür. Toplumsal araştırma, toplumsal eylemden ziyade sistemi oluşturan mekanizma ile ilgilidir. Özne ve bilinçten ziyade kültürel ve toplumsal sistemler vardır (Smith, 2001:97, aktaran Murdoch, 2006: 6).

Yapısalcı düşünce Sosyal Bilimlerin birçok alanına taşınmıştır ancak burada Göstergebilimin (Semiyojoloji) yeri ayrıdır. Göstergebilim, yapısalcı dilbilimin alanını daha da genişletip “1960’lardan sonra bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. Louis Hjelmslev, Roland Barthes, Claude Levi-Strauss, Julia Kristeva, Christian Metz, Algirdas J. Greimas ve Jean Baudrillard gibi araştırmacılar Saussure’e dayanan Avrupa geleneğini; Charles W. Morris, Ivor A. Richards, Charles K. Ogden, Umberto Eco ve Thomas Sebeok gibi araştırmacılar ise Peirce’e dayanan Amerika geleneğini benimsemiştir” (Rifat, 2009: 41-69, aktaran Bircan, 2015: 18).

Göstergebilim alanında ayrı bir öneme sahip olan Rolan Barthes’ı farklı kılan bir diğer özellik ise, onun yapısalcılıktan postyapısalcılığa geçişte önemli bir isim olmasıdır. Belsey’e (2002) göre Barthes yapısalcılıktan postyapısalcılığa geçişte ilk önemli figürdür. Çağdaş Söylenceler’de reklam, tıp, mimari gibi pek çok alana yönelerek toplumsal, kültürel ve ekonomik formlarla (kapitalist ideoloji) ilgili derin mekanizmasını analiz etmiştir. Bu yapıyla bu çalışma yapısalcı düşünce içinde değerlendirilebilir. Barthes, daha sonra S/Z adlı eserinde daha detaylı ve ucu açık analizler yapmıştır. Metinlerde tek, tanımlayıcı ve deterministik anlamlar yoktur. Anlam çoğullaşmıştır ve toplum artık kapalı bir sistem değildir. Kısacası, derinliğin analizinden (yapısalcı anlamda toplumu belirleyen mekanizmalar) yerine genişlik/kapsam analine geçiş söz konusudur.

Barthes’ın açtığı yoldan gidildiği zaman ilk uğrak, anlamın çoğullaşmasıdır. Örneğin, edebiyat perspektifinden bakılırsa okuyucu ve metin arasında çoklu anlamlar vardır ve her okuma faaliyeti göstergenin yeniden yorumlanmasıdır. Postyapısalcı bağlamda ifade edilirse, yorumun çoğullaşması, “çok anlamlılık, belirsizlik ve değişkenlik” anlamına gelir (Smith, 2011:31). Çoklu anlamlar çoklu kimlikleri ve çoklu anlatıları oluşturur. Bu yüzden, postyapısalcılığa göre, tek (ya da tekli) anlatıların yapısökümü söz konusudur. Murdoch’a (2006: 9-10) göre, postyapısalcı analizin temel özellikleri şunlardır:

- “i-) Anlam ve eylem geniş bir ilişkiler konteksinde kurulmalıdır.
 ii-) Kapalı sistemden ziyade açık sistem söz konusudur.
 iii-) Özne ve nesne arasındaki ilişki mücadeleye tabidir.
 iv-) Sisteme bağlı ilişkiler ile kimlik ve anlama dair mücadele arasında etkileşim vardır.
 v-) Öznellik merkezsizleşmiştir.”

Yapısalcılıktan postyapısalcılığa geçiş süreci kısaca anlatıldıktan sonra postyapısalcı coğrafya’yı ele alacak olursak, daha önce ifade edildiği gibi tek bir postyapısalcı coğrafya anlayışı yoktur. Aktör ağ teori, feminist teori, temsil ötesi teori, insan ötesi teori gibi birçok farklı teori kullanılır. Bir diğer özellik ise, bir teorinin bazı alanlarda daha çok tercih edilmesidir. Örneğin, temsil ötesi teori daha çok kültürel coğrafyacılar tarafından tercih edilirken aktör ağ teorisi, teknoloji çalışmalarında rağbet görmektedir. Anderson (2010) Kültürel Coğrafya’da yapısalcı coğrafyadan post-yapısalcı coğrafyalara geçişi şu şekilde ele almıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Temsili Kültürel Coğrafya ve Temsil Ötesi Kültürel Coğrafya

Temsili Kültürel Coğrafya	
Temel Fikirlerin Kaynağı	Humanizm, Feminizm, Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar
Metodoloji	Teori ve Pratik
Kültürel Fail	Kültürel Gruplar
Coğrafi Ölçek	Yer
Toplumsal Değerler	Farklılığın Önemi
Politik Hedefler	İkircikli
Temsil Ötesi Kültürel Coğrafya	
Temel Fikirlerin Kaynağı	Performans Teorisi, Fenomenoloji, Tutku Sosyolojisi
Metodoloji	Gündelik Hayat Pratikleri
Kültürel Fail	Kültürel Gruplar ve Bireyler
Coğrafi Ölçek	Küçük/Özel Ölçekler; Beden, aksiyon
Toplumsal Değerler	Gündelik Hayatın ve Duygunun Önemi
Politik Hedefler	İkircikli

Kaynak: (Anderson, 2010: 30,33)

Farklı teorilere göre, yapısalcı coğrafyadan postyapısalcı coğrafyaya geçişin izi sürülebilir. Ama bu noktada asıl sorulması gereken şey, bütün çoklu kimliğine rağmen postyapısalcı coğrafyanın genel özellikleri nelerdir? Murdoch'a (2006: 18) göre postyapısalcı coğrafyanın temel özellikleri şöyledir:

i-) Mekân ve yer kapalı olarak değil, tam tersine açık ve diğer mekân ve yerlerle ilişkili olarak görülmelidir.

ii-) Bundan dolayı mekân ve yer çoğuldur. Farklı mekân pratikleri, kimliklenme ve aidiyet formlarına sahiptir.

iii-) Mekânı yorumlamaya dair hâkimiyet mücadelesi olabilir. Hükmetme ve direnç stratejileri mekânsal pratikler ve mekânsal kimlikler etrafında şekillenir.

iv-) Mücadelenin sonucu sürekli varolan mekânsal yapılar (donmuş yapılardan ziyade) vasıtasıyla belirlenir. Mücadele, ucu açık yeni mekânsal pratik formlarına ve yeni mekânsal kimlik formlarına ihtiyaç duyar.

v-) Sosyal pratiklerin performansı (icrası) ile mekânın performansı (icrası) el ele gider. Bu yüzden, mekân sabit değildir. Mekân değişkendir.

vi-) İcracı (örneğin bir toplumsal fail) ve icranın konteksi (örneğin, mekân ya da yer) birbirinden ayrı değildir ve böylesi ayrımlar terkedilmelidir. Her ikisi de, mekânsal oluşun (spatial becoming) hetorejen süreçleri içinde birbiri ile iç içedir.”

İçinde birçok teori barındıran Postyapısalcı coğrafyalarda farklı yaklaşımlar ve farklı duyarlılıklar içeren “coğrafya yapma tarzı” ortaya çıkmıştır. Bunlardan özellikle dördünün yeri ayrıdır: *Temsil Ötesi Coğrafyalar* (Non-Representational Geographies), *İlişkisel Coğrafyalar* (Relational Geographies), *Melez Coğrafyalar* (Hybrid Geographies) ve *İnsan Ötesi Coğrafyalar*² (More-than-

---

² More-than human kavramı ile aslında temsil ötesi teori ile benzerlik gösterir. More than human coğrafyanın Beşeri coğrafyaya indirgenmesine karşı bir eleştiridir. Şüphesiz toplumsal, kültürel, politik vb beşeri unsurları asla reddetmez ama coğrafyanın doğa ile de ilişkisi olduğunu vurgular. Bu yanı sıra, bu teori için “doğaya dönüş” de denebilir. Bu yüzden “more-than

Human Geographies). Bu teorilerin ortak özelliği, hepsinin yukarıda kısaca özetlenen postyapısalcı bakış açısını benimsemeleridir. Bu üç teorinin çoğu zaman iç içe geçtiği özellikle vurgulanmalıdır. Örneğin, temsil ötesi teoriyi ilişkisel düşünce ve ilişkisel coğrafyadan ya da İnsan ötesi teoriden bağımsız düşünmemek gerekir. Farklılık daha çok ele alınan meselelere ve postyapısalcı coğrafyanın bir özelliğini diğerlerine göre daha çok tercih etmeye dairdir. Uysal ve Güngör (2016) temsil ötesi teorileri daha önce ayrıntılı olarak ele aldığı için bu çalışmada, kısaca İnsan Ötesi Coğrafyalar üzerinden durulacaktır. Ayrıca, özellikle Fiziki Coğrafya ve Beşeri Coğrafya arasındaki uçurumu kapatmayı vadeden bu teorinin Türk coğrafyasına da çok şey katacağı düşünülebilir.

Modern coğrafyanın bir özelliği de, Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler diye ikiye ayrılan epistemolojileri birleştirip onlara köprü olmaktır. Çevresel Determinizm ve Bölgeselci Yaklaşım bu bağlamda değerlendirilebilir. Buna göre, coğrafyanın temel amacı doğa ve insan/kültür arasındaki “etkileşimi” incelemektir. Dünyada kültüre dönüş ile beraber Coğrafya’nın daha çok Beşeri Coğrafya ağırlıklı olduğu bir vakıadır. Daha doğrusu, coğrafi düşüncenin bakış açısını daha çok Beşeri Coğrafya içinden gelen teori ve yaklaşımlar belirlemiştir. Dolayısıyla 1970 sonrasında, doğası gereği dualistik bir karakter gösteren Coğrafya disiplini içindeki ayırım büyümüştür. Fiziki Coğrafya ve Beşeri Coğrafya arasındaki makas daha çok açılmıştır. O kadar ki, bu iki alt disiplin neredeyse birbirinden ayrı hareket etmektedir.

Postyapısalcı felsefe, her türlü düalist düşünceyi reddettiği için bu ayrıma da karşıdır. Yani nasıl kartezyen felsefenin özne-nesne, fail-aktör gibi zıtlıkları, olguları eksik görmemize sebep oluyorsa, aynı şekilde doğa ve kültür ayrımı da yanlıştır. Olması gereken bu zıtlığın ortadan kalkmasıdır. Ama şu hususun altı çizilmelidir: Felsefi anlamda, modern coğrafya doğa ve insanın ayrı ontolojile-

---

human” kavramı “insan ötesi” şeklinde çevrilmiştir. Beşeri olan önemlidir ama taş, bitki, hayvan gibi insan dışındaki aktörler de önemlidir ve bu yüzden insanın ötesindeki dünyayı da görmek gerekir.

ri olduğunu ve bunların etkileşim içinde olduğu tezini savunur. Postyapısalcı düşünce buna da karşıdır. Etkileşim içinde olmak için birbirinden bağımsız iki varlık olması gerekir. Postyapısalcı felsefeye göre doğa ve insanın birbirinden ayrı ontolojileri yoktur. Yani etkışimden ziyade ilişkisellik söz konusudur. İlişkiel düşünceye göre, farklı ontolojileri insan zihninde kurar. Oysa hayatın içinde, her unsur bir bütündür.

İnsan ötesi teori de içinde birçok unsuru barındırır ve farklı alanlara yayılmış bir teoridir (Gibbs, 2009; Lorimer, 2010; Forsyth, 2013; Arbeloda, 2017). Her şeyden önce Coğrafyanın Beşeri ağırlıklı olmasını eleştirir ve yaşadığımız dünyada Fiziki ve Beşeri Coğrafyanın iç içe ve ilişkiel olduğunu savunur. Bu yönüyle, bu teori “kültüre dönüşü” dengelemek amacıyla bir nevi tekrar “doğaya dönüş”tür. Bu teori, insan etkisinin yüksek olduğu Antropojen Çağda doğaya bakıştır (Castree, 2014). Elbette doğaya dönüşün sebepleri de vardır. Birinci sebep, küresel ısınma, iklim değişikliği, hayvan nesillerinin tükenmesi gibi çevresel felaketler vasıtasıyla doğanın kendisini hatırlatmasıdır. Yani, dünyayı değiştiren insan aslında doğa karşısında o kadar da güçlü değildir. Ya da postyapısalcı düşünce ile ifade edilirse, hayvan, bitki, taş, deniz gibi dünyadaki unsurlar da en az insan kadar söz sahibi olmalıdır. Çünkü hepsi bir bütünün parçasıdır. İkinci sebep ise, günümüz teknolojisinin geldiği boyuttur. Bu yüzden insan ötesi teori, “post-human” (insan sonrası), “post-hümanizm” (hümanizm sonrası), “trans-human” (insan ötesi) gibi kavramlardan bağımsız düşünülmemelidir (Panelli, 2010). Her ne kadar teknoloji tartışmalarında “teknolojik determinizm”e düşme tehlikesi olsa da, bu duruma karşı çıkılsa da yapay zeka, robot gibi teknolojilerle dünyanın bambaşka bir yöne gittiği bir olgudur. İnsan ötesi teori, unsurların ilişkiselliğinde teknolojinin de önemli bir aktör olarak varlığını vurgular.

Sonuç olarak, postyapısalcı coğrafyalar içinde değerlendirilen insan ötesi teori coğrafyayı yeni bir çok teori ve yaklaşımla tanıştırmıştır. Doğa ve kültür ya da insan ve toplum ikiliğini aşmak için

Castree and Braun (2001), Castree (2005) ve Hinchliffe (2007) gibi coğrafyacıların çalışmaları teoriye zemin oluşturmuştur. İnsan ötesi teori, Whatmore'un (2002) hibrid, Lorimer'in (2009) post-humanizm vitalist Greenhough'un (2010) dirimsellik (vitaslit) ve Lorimer'in (2012) çoklu doğal (mutinatural) felsefeleri ile doğrudan ilişkilidir. Choi'ye (2016) göre, more-than-human teori aslında üç teoriden etkilenmiştir. Bunlar; aktör-ağ teori, temsil ötesi teori ve vitalizm. Temsil ötesi teori, toplumsal yapıların ötesini vurguladığı için; aktör-ağ teori insan haricindeki varlıkların ontolojisinin altını çizdiği için; vitalizm ise neo-materyalist bakış açısıyla dirimselliği öne çıkardığı için önemlidir.

Kaynakça

- Anderson, J. (2015). *Understanding Cultural Geography: Places and traces*. Routledge.London
- Arboleda, M. (2017). Revitalizing science and technology studies: A Marxian critique of more-than-human geographies. *Environment and Planning D: Society and Space*, 35(2), 360-378.
- Arı, Y. (2017). Çevresel determinizmden politik ekolojiye: Son 100 yılda Dünya'da ve Türkiye'de insan-çevre coğrafyasındaki yaklaşımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 1-34.
- Arı, Y. & Köse, A. (2005). İnsan-çevre etkileşimini yorumlamada yeni bir alternatif: Kültürel coğrafya. *Ulusal coğrafya kongresi 2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) bildiriler kitabı içinde (s.51-59)*. İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.
- Bekaroğlu, E. (2014). Modern Türk coğrafyası geleneği. E. Bekaroğlu, A. R. Özdemir (Eds.). *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler içinde (s.53-69)*. İstanbul: İdil.
- Bekaroğlu, E. & Özdemir A. R. (Eds.). (2014). *Bir disiplinin iç dünyası: Modern Türk coğrafyası üzerine söyleşiler*. İstanbul: İdil.
- Bekaroğlu, E. & Sarıç, F. (2017). Türkiye'de fiziki coğrafya: Değişen disiplinler pratiğinin ampirik bir analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 40-54.

- Bekaroğlu, E. & Yavan, N. (2013). Modern Türk coğrafyasının tarihsel gelişiminde Batılı coğrafya okullarının etkisi: Ampirik bir analiz. *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1 (1), 51-66.
- Bekaroğlu, E. & Yavan, N. (2018). Türk coğrafyacılığında dört gelenek: Ampirik bir analiz. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 79-93
- Bekaroğlu, E. (2016). Modern Dünya-Sisteminin Bilgi Yapıları Bağlamında Coğrafya İçin Bir Dışsal Tarih Okuması, *Toplum ve Bilim*, 136, 117-146.
- Belsey, C. (2002). *Poststructuralism: A Very Short Introduction*. OUP. Oxford.
- Bilgili, M. (2019). Coğrafyada Mekân Felsefesi Üzerine Yaklaşımlar. *International Journal of Geography and Geography Education*, (41), 88-102.
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve göstergebilim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13(26), 17-41.
- Castree, N., 2005, *Nature*, Routledge, London.
- Castree, N., 2014, *Geography and the Anthropocene II: Current contributions*, *Geography Compass*, 8(7), 450- 463.
- Castree, N. & Braun, B., 2001, *Social nature: Teory, practice, and politics*, Blackwell Publishers, Oxford; Malden, MA.
- Choi, M. A. (2016). More-than-human geographies of nature: Toward a careful political ecology. *대한지리학회지*, 51(5), 613-632.
- Cresswell, T. (2012). *Geographic Thought: A Critical Introduction*. John Wiley & Sons: London.
- Doel, M. A. (1999). *Poststructuralist Geographies: The Diabolical Art of Spatial Science*. Rowman & Littlefield, London.
- Durgun, S. (2011). *Memalik - i Şahane'den Vatan'a*. İstanbul: İletişim.
- Ercan, E. E. (2020). Modernizm, Postmodernizm: İhab Hassan'ı Okumak. *Etkileşim*, 5.,210-215.
- Forsyth, I. (2013). The more-than-human geographies of field science. *Geography Compass*, 7(8), 527-539.
- Foucault, M. (1986). Of other spaces, (Fransızcadan Çeviren L Miskowiec), *Diacritics*, 16(1), 22-27.

- Gibbs, L. M. (2009). Water places: cultural, social and more-than-human geographies of nature. *Scottish Geographical Journal*, 125(3-4), 361-369.
- Giddens, A. (1994). *The Consequence of Modernity*, Cambridge, Polity Press (Türkçe Çevisi: Modernliğin Sonuçları, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrintı Yay: İstanbul).
- Greenhough, B., 2010, Vitalist geographies: Life and the more-than-human, in Harrison, P. & Anderson, B. (eds), *Taking-Place: Non-representational theories and geography*, Ashgate, Surrey, 37-54
- Göle, N. (2002). Batı dışı modernlik: Kavram üzerine. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, (ed. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2, 56-67.
- Gümüşçü, O. (2012). Kâtip Çelebi’den günümüze Türkiye’de coğrafyanın tarihi serüveni. TÜCAUM VII. coğrafya sempozyumu bildiriler kitabı içinde (s.355-389). Ankara: TÜCAUM
- Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity*, Oxford: Blackwell. (Türkçe Çeviri, *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, 2010, Çev. S. Savan, Metis Yayınları: İstanbul).
- Hassan, I. (1985). The culture of postmodernism. *Theory, Culture & Society*, 2(3), 119-131.
- Hinchliffe, S., 2007, *Geographies of Nature: Societies, Environments, Ecologies*, Sage, London
- Işık, O. (1994) .Değişen Toplum / Mekan Kavrayışları: Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64, 7-39.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Londra, Verso (Türkçe Çevirisi, *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizm Kültürel Mantığı*. 2011. Çev.N. Plümer-A. Gölcü, Ankara: Nirengi Kitap)
- Karabulut, M. (2012). 20. yüzyılda coğrafi düşüncede meydana gelen değişimler. TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu bildiriler kitabı içinde (s.413-417). Ankara: TÜCAUM.
- Kaya, İ. (2005). Sosyal teori ve beşeri coğrafya. Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 bildiri kitabı içinde (s.257-266). İstanbul.

- Kaya, İ. (2010a). Eleştirel düşünce, sosyal teori ve coğrafya eğitimi. R. Özey ve A. Demirci (Eds.). Coğrafya öğretiminde yöntem ve yaklaşımlar içinde (s.337-356). Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Kaya, İ. (2010b). Değişen sosyal ve bilimsel bağlam ve coğrafyanın sorumlulukları. R.Özey ve S.İncekara (Eds.). Coğrafya eğitiminde kavram ve değişimler içinde (s.227-242). Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Posseible, Düşünce Dergisi*, 4, 1-13
- Lorimer, J., 2009, Posthumanism/posthumanistic geographies, in Kitchin, R. & Trift, N. (eds), *International encyclopedia of human geography*, Elsevier, 344-354.
- Lorimer, J. (2010). Moving image methodologies for more-than-human geographies. *cultural geographies*, 17(2), 237-258.
- Lorimer, J., 2012, Multinatural geographies for the Anthropocene, *Progress in Human Geography*, 36(5), 593- 612.
- Murdoch, J. (2006). *Post-Structuralist Geography: A Guide to Relational Space*. London: SAGE, 15, 486
- Özgüç ve Tümertekin (2014). *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Özgür, E. M. (2018). Türk Beşeri Coğrafyasında Yenileşme Eğilimleri: Değişim Aktörlerinin Perspektifinden Bir Değerlendirme. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, (38), 142-170.
- Özgür, E.M. & Yavan, N. (2013). Türk coğrafyacılarının iç hesaplaşması: Neden başaramadık? Nasıl başarabiliriz? *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1 (1), 14-38.
- Özgür, E.M. (2014). Beşeri coğrafya üzerine. E. Bekaroğlu, A. R. Özdemir (Eds.). *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler* içinde (s.143-161). İstanbul: İdil.
- Özsevgeç, Y. (2017). Postmodernizm Üzerine, *Journal of International Social Research*, 10(54), 135-142.
- Panelli, R. (2010). More-than-human social geographies: Posthuman and other possibilities. *Progress in Human Geography*, 34(1), 79-87.
- Pérouse, J.F. (2012). Türkiye’de coğrafyanın yansımaları. (Çev. N. Yavan ve S. Acar). *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10 (1), 1-8.

- Sarup, M. (1989). *Post-structuralism and post-modernism*, London: *Harvester-Wheatsheaf* (Türkçe Çevirisi: *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, 1995, Çev: A.B.Güçlü),, Ark Yayınları: Ankara.
- Smith, P. (2011). *Cultural Theory: An introduction*. John Wiley & Sons.London.
- Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies*, Verso, London, New York. (Türkçe Çevirisi, *Postmodern Coğrafya*, 2015, Çev. Y. Çetin, Sel Yayınları, İstanbul)
- Tekeli, İ.(2012) Türkiye'de coğrafyacıların çok paradigmatlı bir bilim dünyasında yaşamayı öğrenmesi gerekiyor, TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s.348-354). Ankara: TÜCAUM.
- Thrift, N. (2008). *Non-Representational Theory: Space/Politics/ Affect*. Routledge. London.
- Tüysüz, S. & Yavan, N. (2012). Bölgesel coğrafya yaklaşımı ve Türk coğrafyasındaki etkileri üzerine kritik bir değerlendirme. TÜCAUM VII. coğrafya sempozyumu bildiriler kitabı içinde (s.390-405). Ankara: TÜCAUM.
- Uysal, A. ve Güngör, Ş. (2016). Postyapısalcı ve ilişkisel coğrafyalarda bir tarz olarak temsil ötesi teori (ler). *Coğrafya Dergisi*, (33), 83-93.
- Whatmore, S. (2002). *Hybrid Geographies: Natures Cultures Spaces*. Sage. London.
- Yavan, N. (2005a). SCI ve SSCI bağlamında Türkiye'nin coğrafya biliminde uluslararası yayın performansının karşılaştırmalı analizi: 1945-2005. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1), 27-55.
- Yavan, N. (2005b). Bilim felsefesi bakımından coğrafyada pozitivist yaklaşım. Ulusal coğrafya kongresi 2005 bildiri kitabı içinde (s.405-414). İstanbul.
- Yavan, N. (2012). Postgraduate geography education in Turkey. In N. Yavan ve İ. Kaya (Eds.). *International perspectives on postgraduate education and training in geography* (pp.111-157). Diyarbakır: Turkish Association of Geographers Publications
- Yildiz, H. (2005). Postmodernizm nedir?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13).